

Ларін Д. І.
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

FORMATION OF ETHNIC PERSONALITY CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF SOCIALIZATION

У статті представлено формувальний вплив на етнічну свідомість шляхом соціалізації особистості продовж отногенетичного розвитку. Активна діяльність особистості з позиції творця власної історії в парадигмі етносу створює умови для розвитку національної свідомості у взаємодії з представниками етнічної спільноти, як значущої. Розглянуто та проаналізовано концепцію В. Стєпінна щодо типів раціональності у значенні формувань когнітивних викривлень щодо сприйняття етнічної групи.

Здійснено акцент стосовно значення референтної групи в прийнятті останньої як титульної. Визначено етапи розвитку етнічної свідомості, та їх особливості на афективному (емоційно-чуттєвому прийнятті) когнітивному (усвідомленні себе як представника групи) та конативному (поведінкових проявах) аспектах. Порушено принцип детермінації через діяльність (згідно С. Рубінштена) у формуванні гештальту як образу себе та етнічної групи (згідно з поглядами О. Лозової). Трудова діяльність детермінує психічну діяльність особистості трансформує культурно-історичний поступ індивіда формуючи відчуття приналежності, який реалізовується у відношенні до власного походження (використовуючи термінологію В. Фромма – потреба в укоріненні), втрата ж відчуття ідентичності негативно позначається на психічному житті людини. Апелювання автора щодо важливості поняття ідентичності виправдовується суб'єктивністю особистості, як складової успішної реалізації в професійній діяльності.

Встановлено кореляційний зв'язок на інтеріндивідуальному та інтраіндивідуальному рівнях між індивідуальним розвитком свідомості та формуванням етнічної свідомості в онтогенезі. Позитивне сприйняття особистості своєї нації як еталонної зменшує бар'єри у спілкуванні та підвищує рівень рефлексії, що в сукупності зменшує тривалість адаптаційного періоду в новому середовищі, яке тісно пов'язане з адаптаційними можливостями особистості та часовими аспектами щодо тривалості у формуванні паттернів поведінки згідно групової норми та її динаміки.

Ключові слова: етнічна свідомість, формування, розвиток, соціалізація, адаптація.

The article presents the formative influence on ethnic consciousness through the socialization of the individual during its genetic development. The active activity of the individual from the position of the creator of his own history in the paradigm of ethnicity creates conditions for the development of national consciousness in interaction with representatives of the ethnic community as significant. V. Stepin's concept of the types of rationality in the meaning of the formation of cognitive distortions in relation to the perception of ethnic group is considered and analyzed.

Emphasis is placed on the importance of the reference group in the adoption of the latter as a title. The stages of development of ethnic consciousness and their features on the affective (emotional and sensory acceptance) cognitive (self-awareness as a representative of the group) and conative (behavioral manifestations) aspects are determined. The principle of determination through activity (according to S. Rubinstein) in the formation of the Gestalt as an image of oneself and an ethnic group (according to O. Lozova) is violated. Labor activity, determining the mental activity of the individual, transforms the cultural and historical progress of the individual, forming a sense of belonging, which is realized in relation to their own origin (using V. Fromm's terminology – the need for rooting), and loss of identity. The author's appeal to the importance of the concept of identity is justified by the subjectivity of the individual as a component of successful realization in professional activities.

A correlation has been established at the interindividual and intraindividual levels between the individual development of consciousness and the formation of ethnic consciousness in ontogenesis. Positive perception of the personality of his nation as a reference reduces barriers to communication and increases the level of reflection, which together reduces the duration of the adaptation period in the new environment, which is closely related to the adaptive capacity of the individual and temporal aspects of duration and its speakers.

Key words: ethnic consciousness, formation, development, socialization, adaptation.

Постановка проблеми. Розвиток психологічної науки в контексті постнекласичної раціональності змушує дослідників шукати істину в принципах методологічного сумніву та невизначеності у застосуванні методів дослідження щодо питань соціалізації особистості, яка ускладнюється глобалізаційними процесами, що створює труднощі у вираженні суб'єктивності та активності індивіда.

Етнічна свідомість, в контексті постнекласичної раціональності, впливає на зміну константних уявлень, шляхом формування нових систем поглядів та уявлень на основі опосередкованої взаємодії з представниками референтної етнічної групи. Як наслідок, зміни опосередкованої взаємодії призводять до викривленого сприйняття своєї етнічної групи.

Розглядаючи типи раціональності, слід зазначити, що методологічний концепт «постнекласики» був запропонований та введений В. Стьопіним [14] зміст якої розкривався в історичному зіставленні з іншими типами раціональності – класичній та некласичній моделях, які ґрунтувалися на принципах існування наукових парадигм. Відповідно до постнекласичної парадигми, що виникла внаслідок першої глобальної наукової революції XVII століття, завдяки елімінації та особливим відношенням мислення до об'єкта й самого себе, мислення особистості стало більш соціалізованим. Таким чином, порушення питання формування етнічної свідомості ми маємо враховувати положення та контекст зміни парадигм як в наці вцілому, так і в психології зокрема [14, с. 134].

Аналіз останніх досліджень. Інтенсивний розвиток наукових досліджень, практичних розробок у психології призвів до нагромадження нових емпіричних даних, що вимагало їх більш глибокого теоретичного аналізу, осмислення і систематизації. Питання етнічної свідомості порушувалося сучасними вітчизняними вченими в багатьох аспектах, зокрема в контексті міжгрупової взаємодії: В. Агеевим [1], Г. Андреевою [2]; в розумінні культурних відмінностей: А. Белик [3], М. Махній [10]; національного характеру: Х. Василькевич [12], А. Львовчкіною [9], І. Данилюком [6]; психосемантики та етногенезу: А. Юревич [15], О. Лозовою [7].

Західними вченими етнічна свідомість досліджувалася через процеси акультурації: Hutnik N [16], Berry J [17] та соціалізації особистості: Parsons T (1964), Taifel H (1979), Turner J. [18]. Виходячи з положення, що трудова діяльність людини детермінує структуру та генезис його психічних процесів, Л. Виготський [5] та радянські психологи О. Леотьев [8], С. Рубінштейн [13] враховували можливість аналогії між структурою трудової та психічної діяльності. Вже тоді, у припущеннях розвитку сучасної психології передбачався прогноз прикладних аспектів у дослідженні етнічної свідомості.

У дослідженні формування етнічної свідомості ми орієнтуємось на порушенні наукові пролеми вище згаданих психологів [1; 2; 4; 6; 7; 9; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз попередніх досліджень враховує багато аспектів, які пов'язані з етнічною свідомістю, проте питання соціалізації потребує якісного теоретичного та методологічного аналізу. Виокремлення контексту соціалізації у формуванні етнічної свідомості особистості дає змогу по-новому розглянути свідомість в парадигмальному дискурсі [15].

Формування цілей статті. Мета статті полягає у теоретико-методологічному аналізі та емпіричному дослідженні формувального впливу соціалізації, як механізму групової взаємодії на етнічну свідомість особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для цілісного сприйняття та розуміння поняття етнічна свідомість, варто чітко розмежовувати його з етнічною самосвідомістю.

Більшість дослідників відзначають, що у науковому обігу немає чіткого розмежування між поняттями «етнічна свідомість» і «етнічна самосвідомість». Іноді такі поняття використовуються науковцями як синоніми, а інколи – як такі, що перебувають у різноманітних зв'язках [6, с. 69; 10, с. 35].

Можна припустити, що «етнічна свідомість» та «етнічна самосвідомість» описують різні явища, тоді слід вважати дані поняття як співвідношення цілого та його частини. Так, відомий етнограф Ю. Бромлей слушно зазначає: «Етнічна самосвідомість, на нашу думку – це уявлення індивідів про власний етнос, його властивості, тоді як етнічна свідомість містить весь комплекс етнічно забарвлених компонентів...» [2, с. 319].

О. Лозова наголошує на детермінації етнічної свідомості через формування гештальту: «Етнічна свідомість – це детермінована етнічним контекстом гештальту, опредметнена у фіксованій системі значень, смислів та способів дій форма свідомості, яка продукує етнічний образ світу» с

А. Березін, підтверджує погляди О. Лозової, але додає більше соціального контексту. У структурі етнічної свідомості виокремлюються такі складові: ідеологічні й психологічні, раціональні й емоційні, буденні й наукові, статичні й динамічні. Характером етнічної свідомості зумовлюється соціальна поведінка індивіда [4, с. 48].

А. Львовчкіна, схильється до думки про те, що етнічна самосвідомість виступає формою усвідомлення особистістю чи народом «своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, історичної долі й визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу» Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний з усвідомленням етновизначальних елементів матеріальної, соціальної та духовної культури власного етносу [9, с. 219].

Ключовим моментом етнічної самосвідомості є ідентифікація індивідів з певною етнічною спільністю, яка виявляється в самоназві. До неї долучається комплекс ідей чи уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих символів, що призводять до виокремлення членів своєї групи з усієї сукупності етнічних спільностей. З-поміж компонентів етнічної самосвідомості необхідно виокремити такі: споконвічну культуру, ціннісні орієнтації етносу тощо. Виходячи з тлумачення понять, етнічна самосвідомість має більш індивідуальний характер та формується більшою мірою особистісним рівнем домагань та відчутті приналежності до нації, реалізуючи потребу в укоріненні [13, с. 24].

Питання соціалізації особистості, часто порушується етнопсихологами й культурологами, більшість з них людину сходяться на думці, що найбільші досягнення етнопсихології пов'язані з вивченням проблем соціалізації, виокремлюючи етнографію дитинства як самостійну субдисципліну, що має свої теорії та методи дослідження [16].

Сучасні порівняльно-культурні дослідження соціалізації дітей охоплюють широке коло питань, які умовно можна поділити на чотири групи (таблиця 1)

Культурні дослідження соціалізації

Аспекти	Характеристика
1. Орієнтованість на процес	вивчення процесу соціалізації, його засобів, методів і специфічних способів засвоєння дітьми культури свого народу
2. дослідження взаємозв'язку	дослідження взаємозв'язку між вихованням дітей та іншими аспектами життєдіяльності суспільства. Особлива увага приділяється соціальним інститутам, які визначають цілі й засоби виховання та контролюють його результати;
3. Порівняння	порівняння зумовлених культурою безпосередніх результатів соціалізації. У цьому випадку дослідників цікавить, чим відрізняються діти, які виростили в різних соціокультурних середовищах, їх цінності, ідеали, стереотипи поведінки;
4. Прогностичні тенденції	вивчення віддалених результатів соціалізації, тобто притаманного культурі взаємозв'язку між методами виховання дитини і характером дорослої людини, що є вихідною проблемою теорії «Культура і особистість».

Таблиця 2

Типи когнітивних систем за А. Юревичем

Когнітивні системи	Приклади	Конструюють ознаки
Метатеорії	Когнитивизм, біхевіоризм, психоаналіз	Пояснення психологічної реальності, способи її дослідження
Парадигми	Позитивістська і гуманістична психологія	Моделі людини, підходи до його вивчення
Соціодигми	Дослідницька та практична психологія	Різні внутрішньодисциплінарні угруповування
Метадигми	Західна наука, східна наука, паранаука, релігія	Типи раціональності

Таблиця 3

Моніторинг користування безвізом

Можливість відвідати країни ЄС	18% дорослого населення
Подорожі	7,6% дорослого населення
Відвідували друзів чи родичів	4,7% дорослого населення
Пошук роботи	0,5% дорослого населення
Виїздили на навчання	1,1% дорослого населення

Результатом успішної соціалізації є входження у велику групу та виконання соціально значущих для даної групи ролей. Аналізуючи сучасний стан психологічної науки, зокрема в галузі етнопсихології, А. Юревич [15] зазначає, що «в цій дисципліні відсутні загальні правила побудови та верифікації знання; різні психологічні школи або, як їх називав А. Маслоу «сили» представляють собою «держави в державі», які не мають нічого спільного, крім кордонів; психологічні теорії навіть не конфліктують, а, як і парадигми Т. Куна [11], несумірні один з одним; те, що вважається фактами в рамках одних концепцій, не визнається іншими; відсутня як або відчутний прогрес у розвитку психологічної науки, бо обростання психологічних категорій взаємно суперечливими уявленнями важко вважати прогресом, тощо» [11, с. 34].

Цитата вченого підтверджує недовіру принципів розвитку психологічної науки в контексті зміни парадигм. Вчений досліджує питання методології виокремлює «типи когнітивних систем», наведені в таблиці 2.

Описуючи розвиток когнітивних систем в психології, питання особистості, її свідомості та приналежності до суспільства змінювалися відповідно до ознак, що конструюють загальну архітектуру

індивіда пояснюючи способи досліджень психічної реальності, завершуючи типами раціональності, останні з яких формують тло для розвитку псевдонаукових галузей, таких як парапсихологія, соціоніка та нові релігії [15].

На формування етнічної свідомості також впливають зовнішні обставини національного характеру, зростання міграційної мобільності населення в результаті формують ставлення до нації як значущої [6].

За даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології Національної академії наук, лише протягом року дії безвізу скористалися (Таблиця 3)

Найчастіше без віз подорожувала Європою молодь до 30 років, особи з вищою освітою. Удвічі частіше, ніж в цілому по Україні, без віз виїздили за кордон мешканці Західної України. Міграційна присутність українців в Європі зростає. За даними Євростату, кількість чинних на кінець року дозволів на перебування громадян України на території ЄС-28 протягом останнього десятиліття – 8 За два роки безвізу українці понад 40 млн разів відвідали ЄС [6].

Основна причина трудової міграції українців за кордон полягає у труднощах із пошуком гідно оплачуваної роботи на батьківщині. Упродовж останніх

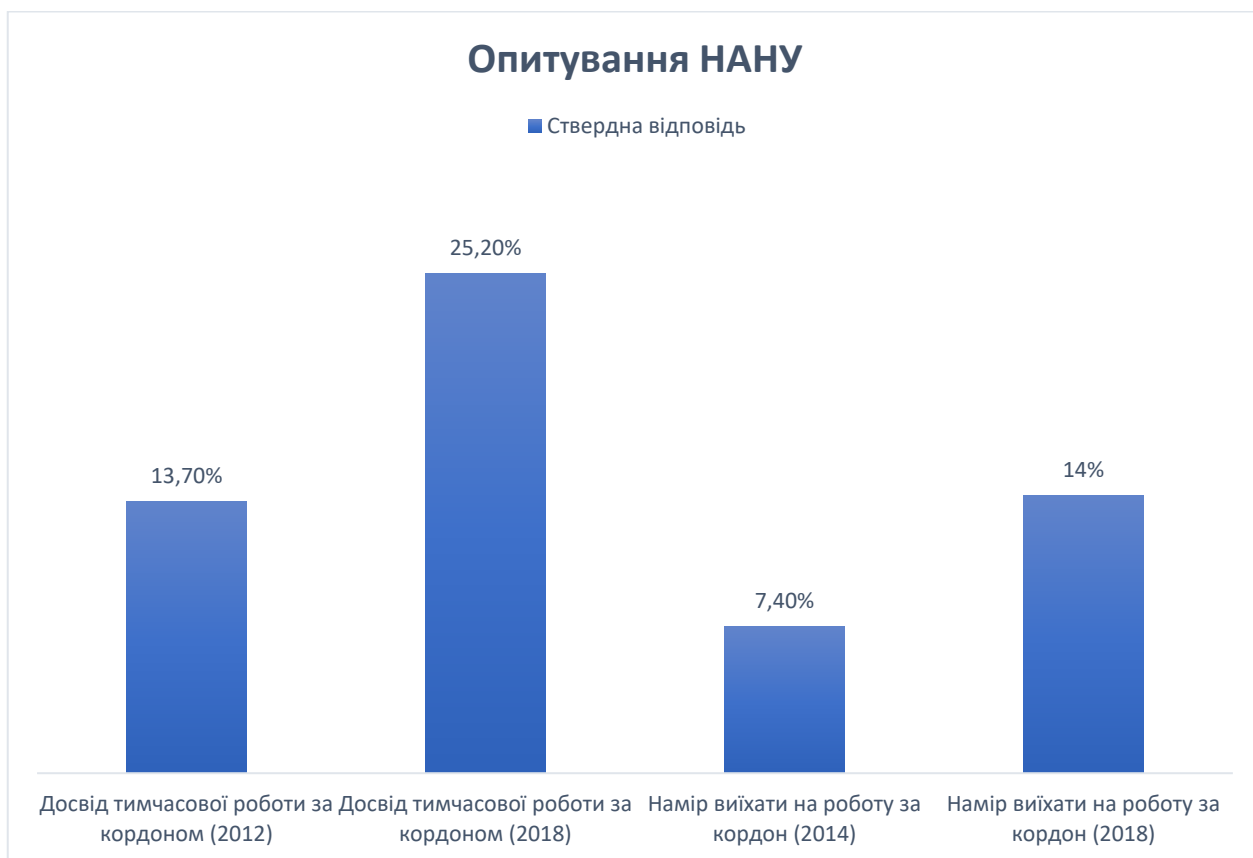

Рис. 1. Дані соціологічного опитування НАНУ

п'яти років економічні чинники міграції посилюються політичними та безпековими, що й привело до швидкого зростання міграційних настроїв населення та інтенсивності міграції поданих на рисунку 1.

За даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології НАНУ, на запитання, чи маєте ви або хтось із членів вашої сім'ї досвід тимчасової роботи за кордоном, у 2012 р. ствердно відповіли 13,7% опитаних, а в 2018 р. – 25,2%. Водночас свій намір найближчим часом виїхати на роботу за кордон у 2014 р. висловили 7,4%, а в 2018 р. – вдвічі більше – 14,3%. Виходячи з даних соціологічного моніторингу, загальна ситуація в кра-

їні може суттєво вплинути на розвиток етнічної свідомості.

Висновки. Формування етнічної свідомості не може бути успішним без соціалізації особистості як на первинному рівні (дитячий вік), так і на вторинному (зріла особистість).

Ключовим моментом етнічної самосвідомості є ідентифікація індивідів з певною етнічною спільністю, яка виявляється в самоназві. До неї долучається комплекс ідей чи уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих символів, що призводять до виокремлення членів своєї групи з усієї сукупності етнічних спільностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеев В. Межгрупповое взаимодействие: социально психологические проблемы. Питер : Слово, 1990. 254 с.
2. Андреева Г. Социальная психология. Санкт-петербург: Наука, 1996. 420 с.
3. Белик А. Культурная (социальная) антропология – область научного исследования и учебная дисциплина. Киев : Этнографическое обозрение, 2000. 420 с.
4. Березін А. Структура етнічної свідомості. *Етнічна свідомість та самосвідомість*. 2019. Т. 2, № 4. С. 45–76.
5. Выготский Л. С. Психология. 2-ге вид. Питер : ЭКСМО-Пресс., 2000. 325 с.
6. Данилюк І. В., Гресько В. С. Менталітет як провідна етнопсихологічна характеристика. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія*. 2017. Т. 22, № 1. С. 68–79.
7. Лозова О. Психосемантика етнічної свідомості. *Психосемантика*. URL: <https://cutt.ly/hGMaz7> (дата звернення: 06.05.2022).
8. Леонтьев Д. Проблемы развития психики. Харьков: Азбука-классика, 2008. 188 с.
9. Львовичкіна А. Етнопсихологія. Київ : МАУП, 2002. 230 с.
10. Махній М. Етнорозвиток. *Науково-пізнавальні нариси*. 2009. Т. 4, № 5. С. 34–46.
11. Кун Т. Структура научных революций. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3811> (дата звернення: 05.05.2022).
12. Василькевич Х. Характеристика національного характеру сучасної української молоді. *Політична психологія*. URL: <https://nadoest.com/harakteristika-nacionalenogo-harakteru-suchasnoyi-ukrayinsekoj> (дата звернення: 06.05.2022).
13. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. Питер: Азбука-классика, 2003. 450 с.
14. Степин В. Теоретическое знание. *Вопросы психологии*. 2000. Т. 3, № 5. С. 134–145.

15. Юревич А. Перспективы парадигмального синтеза. *Гуманитарные проблемы*. 2008. 5 без.
16. Hutnik, N. (1991). *Ethnic minority identity: A social psychological perspective*. Clarendon Press/Oxford University Press.
17. Berry, J. (1994). Ecology of Individualism and Collectivism. In U. Kim et al. (Eds.), *Individualism and Collectivism: Theory, Method and Applications* (pp. 77-84). Thousand Oaks: Sage.
18. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.